

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга I

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга” 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі: Оксана ЮРКОВА

Переклад статей:
з чеської — Олена ТРЕТЯКОВА,
з російської — Світлана ПАНЬКОВА

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2015
© Інститут історії України НАН України, 2015
© Юркова О.В, упорядкування, передмова,
коментарі, 2015
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє
оформлення, 2015

ІСТОРИЧНІ
ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ

ТРИ АКАДЕМІЇ

Ювілей Всеукраїнської академії наук* висунув, між іншим, як обов'язкову проблему — поглиблення дослідів культурної історії Києва як наукового і культурного центру на протязі його довгої історії: прослідження головних, так би сказати, вузлових моментів сього культурного процесу, їх внутрішнього зв'язку і змін, аж до останнього моменту — перетворення Києва в академічний осередок в буквальному значінні сього слова.

Постулат Української академії наук як маніфестації культурної і національної рівноправності українського народу з іншими культурними націями був виставлений з кінцем 1880 рр., після того як протягом 1860—1880-х років завели свої академії майже всі слов'янські народи.

До 1860-х років Академія наук в Петербурзі, тепер Ленінграді, заснована 1724 р. і востаннє реорганізована р. 1841 через сполучення з т. зв. Російською академією*, була єдиною слов'янською академією — найвищою і єдиною в сім роді репрезентанткою слов'янства.

Від 1860-х рр. різні слов'янські народи заходяться про заснування у себе академії з ширшою програмою — орієнтуючись не на взірць берлінсько-віденсько-петербурзький, з перевагою наук математично-природничих, а на взірць французько-бельгійський, з перевагою інтересів історично-мистецьких. Французький Інститут з його даною історично, але важкою структурою п'ятьох “академії” (на першій місці — академія мови і красного письменства, далі дві академії наук історично-філологічних і соціальних і академія мистецтв), в спрощеній формі Бельгійської академії наук (з відділами наук математично-природничих, красного письменства, наук моральних і політичних і мистецтв) послужив прикладом для сих нових слов'янських академії, що ставили своїм завданням бути осередком і вінцем всього інтелектуального життя свого народу, маніфестувати всю повноту своєї національної культури і її найвищі досягнення, які мали б іти в рівень з досягненнями найкультурніших народів і свідчити про свою культурну дозрілість і рівноправність з світовими культурами. Так, 1866 р. заходом хорватського патріота єпископа Штросмайєра була заснована і затверджена урядом Югослов'янська академія наук і мистецтв з метою “розвивати й підтримувати науку і мистецтво на слов'янським півдні, серед хорватів, сербів і болгарів, в духу народності й універсальної освіти”. В 1871 р. перетворено в Польську академію наук краківське Наукове товариство. В 1886 р. закінчилось перетворення Сербської академії з Сербського наукового товариства. 1889 року фундовано Чеську академію наук і мистецтв поруч старого Чеського наукового товариства. Пізніше, 1911 р. перетворено на академію наук також і Болгарське наукове товариство. Тож уже в 1880-х роках приклад сербів, поляків і чехів поривав також і провідників українського національного руху — доходити заснування академії наук і для українського народу.

1889 р. в книжці за лютий відновленої “Правди”, яка, по гадці її ініціаторів, мала, власне, служити органом нового культурного і наукового руху, що повинен був вінчатися заснуванням сеї академії, з’явилася перша, здається, друкована директива: перетворити львівське Товариство ім.Шевченка в товариство наукове*, заложити при нім суто науковий орган і добитися від австрійського уряду перетворення його в Українську академію наук, так, як се сталося з Сербським науковим товариством. Директива виходила з київського українського гуртка Антоновича—Рильського—Михальчука—Кониського, що орієнтувались на австрійські конституційні перспективи. Переводили її на галицькім ґрунті Барвінський і Гладилевич, тодішній голова львівського Товариства ім.Шевченка.

Вони запевняли київських українців, що за австрійською конституцією уряд мусив би признати Наукове товариство Академією наук і надати щорічну дотацію, коли б протягом двох літ воно регулярно видавало наукове видавництво. Київські українці вважали се особливо цінним з того боку, що факт існування офіційної Української академії наук, хоч би й за кордоном, дав би остаточну санкцію українській мові як мові культурній, здатній не тільки для літературного й наукового вжитку. Се здавалось особливо цінним в тодішніх обставинах, коли в Росії українська мова і взагалі всякі прояви укр[аїнського] національного життя були заборонені майже без виїмків¹.

Але незадовго виявилось, як мало відповідав дійсності політичний оптимізм сих галицьких діячів. Невважаючи на те, що Наукове товариство ім.Шевченка дійсно перетворилося в поважну наукову установу і в початку ХХ століття придбало собі в науковім світі ролю і значіння фактичної, хоч і безтитульної, української академії, не передбачалось ніяких перспектив для перетворення її в офіційну академію в рамках австрійської конституції. Натомість революція 1905 р. відкрила широкі — як в першій хвилі здавалось — перспективи українського національного життя в рамках нової російської конституції. І таки справді безпосереднім попередником Всеукраїнської академії наук стало “Українське товариство в Києві”, засноване року 1907 на взірць львівського.

Воно було рідною дитиною революційних рухів 1905 року — перших вістунів великої східноєвропейської революції, і проречисто зазначило, що вже прийшов час передягти наукову роботу, розвинену на київському ґрунті протягом ХІХ століття, в національну українську одежу. Перетворити “українофільські” й “місцеві” ухили наукового досліду в українські, ув’язати їх в повній мірі з національним життям країни, з проблемами його культурного розгорнення, і на місце ріжних прикровених форм російсько-

¹ Про сі мотиви і настрої писав я в “Україні”, 1925, кн. I, с. 211–213; 1926, [кн.] IV, с. 158–159; тодішню ситуацію змалював проф. Кордуба в “Україні”, 1928, [кн.] V, с. 67 [і] д[алі]; цінні відомості подав останніми часами ак[адемiк] Возняк в “Записках львівських”, т. 150, с. 339 [і] д[алі]. З приводу опублікованих ним матеріалів друкую кілька зауважень в “Україні”, 1930, за місяць березень*.

малоросійських “местних изучений” утворити чисто українську наукову установу, що в контакт з львівським Товариством ім.Шевченка мала б приготувати ґрунт, наукові кадри й організаційні форми широкого наукового українського руху.

Пам’ятні перші установчі збори сього товариства 29 квітня 1907 року твердо і ясно взяли сю українську лінію, против планів деяких представників старого українофільства, що бажали в новім товаристві утворити легалізовані статуарні форми для тої національно невиразної роботи, яка велась “Старою громадою” і гуртком “Киевской старины” під фірмою сього видання. Пізніші організаційні зібрання, в другій половині року, розвинули й сконкретизували основні принципи, прийняті першими зборами. Товариство мусило бути наскрізь українською установою — в своїм складі, змісті роботи й її зовнішніх формах: в мові діловодства, доповідів і видавництва.

З другого боку — воно організувалось за прикладом львівського Товариства, яке вже придбало собі в науковім світі ролю і значіння Української академії наук без академічного титулу; мало стати другою Українською академією наук в мініатюрі. Протягом року воно утворило три основні наукові секції — історичну, філологічну і природничо-лікарську, зазначило ряд спеціальніших комісій при них і в дальшій розгорнуло доволі широкий план видавництва, включно до наукової часописі (“Україна”, 1914).

Невважаючи на дуже несприятливі обставини, внутрішні й зовнішні, протягом десятиліття до великої революції київське Товариство встигло зробити дуже багато. Заложило справді міцні фундаменти Української академії — видавши до 30 книг своїх праць, згромадивши наоколо себе невеликі, але дуже цінні кадри дослідників в різних спеціальностях, призвичаївши громадянство до самого факту — української науки і наукової праці¹. Щоб належно оцінити значіння сих досягнень, треба пам’ятати, що се було зроблено за 6—7 довоєнних років, серед всякого роду адміністративних обмежень і репресій, при неймовірно малих матеріальних засобах; війна фактично звела діяльність Товариства до мінімуму. Тим не менше се Товариство разом з львівським дало змогу поставити зараз же з революцією на твердий ґрунт не тільки організацію Української академії наук — що була черговим постулатом українського громадянства протягом уже трьох десятиліть, але й українізацію наукових установ Києва і України, всього її наукового життя, що й було висунено як фактичне завдання революції вже в 1917 році, хоча потрапило здійснитися тільки в 1920-х роках радянською владою.

Загальнонауковою базою для сеї нової української науки служили університети, головно київський — поскільки мова йде про організацію київського академічного осередку. Формально заснований 1833 року, він мав тоді за собою вже довгу низку нездійснених проектів, зреалізованих цілком несподівано і більше ніж скромно в формі перенесення з Кременця

¹ Про се див. статті в “Україні”, 1924, [кн.] IV, с. 180; 1929, [кн.] I, с. 3 [i] д[аі]*.

до Києва тутешнього польського ліцею, призначеного на скасування після повстання 1831 року. До 1860-х років наукова і культурна роля нового університету була дуже і дуже скромна. Кілька дійсно цінних наукових сил, здебільшого тимчасових гостей цього маленького провінціального університету, хвилями надавали блиск і рух його сіренькому життю; кілька більше постійних заслужених наукових імен (як Іванішев, Караваєв, Кесслер, Траутфеттер тощо) яко-такі підтримували його науковий рівень. Але тільки від 1860-х років він дійсно починає виростати в поважну наукову установу, обсадившись цінними, вповні науковими силами власного виховання. До того часу стара Київська академія — котру хотіли, але так і не зуміли перетворити в академічну установу загального характеру, сходячи все більше на спеціальну, практичну школу для церковного вжитку, все ще не без успіху боролася за наукову гегемонію і своїм молодняком дуже значно підсилювала місцеве культурне життя. Тільки з 1870-х років університет виразно “перейав славу” київського наукового центру. Київський археологічний з’їзд 1874 року, що був виставою місцевих наукових сил, показав се виразно.

Але обидві київські офіційні вищі школи — стара академія і новий університет мали навчальні програми загальні, організовані були за загальними російськими уставами, що давали оден спільний шаблон для всіх духовних академій і всіх університетів імперії. А в приложенні до місцевих обставин мали спеціальні директиви обрусіння — офіційно звернені против польщини і католицтва, більш неофіційно, а фактично навіть іще конкретніше — против українства. Професорські, а почасти й студентські кадри умисно заповнялись елементом великоруським, інтереси професорів і студентів відтягались від досліджування місцевих соціальних і культурних фактів в бік великоруських. Відчувався цілковитий відрив сеї вищої школи від місцевого життя, від досліду краю і народу, їх минувшини й сучасності. Сьому пробували зарадити творенням різних наукових товариств, комісій і комітетів науково-дослідчого характеру, зв’язаних з сими вищими школами, а орієнтованих на дослід місцевого життя, його традицій і сучасного стану. Сі спроби починаються від церковно-археологічних завдань першої половини ХІХ в. і через різні посередні форми приводять до Українського наукового товариства 1907 року і Української академії 1918.

По кількох нездійснених проектах першим таким науковим товариством з місцевими дослідчими завданнями був “Комитет для изыскания древностей” 1836 року, що дуже мало себе проявив і 1843 р. був заступлений “Временною комиссиею для разбора древних актов” (археографічна комісія). Проект історичного товариства на взір московського, що підносився в 1830—1840-х роках, не прийшов тоді до здійснення, натомість з’явилася “Комиссия для описания губерний Киевского учебного округа” 1851 року, що, між іншим, мала і етнографічно-статистичний відділ, правда досить мало діяльний. Потім як ціла комісія перестала існувати, нездійснені завдання цього етнографічного відділу взяла на себе організована 1869-го р.

під фірмою Російського географічного товариства “Експедиция в Юго-Западный край”, що під керівництвом Чубинського розвинула дуже енергійну збирацьку роботу і приготувала ґрунт для Київського відділу Географічного товариства. Як “Експедиція”, так і Відділ фактично були здійснені українською Київською громадою, мали характер суто громадський — відмінний від тих старих “комісій”, але тому противукраїнська урядова хвиля і змела Відділ по трьох роках існування, в 1876 році, і його не могло заступити Історичне товариство ім.Нестора Літописця, затверджене 1874 року. Воно мало характер суто офіційний і підчеркнуто общеруський характер — тільки пізніш, коли на його чолі стояли Ол.Ол.Котляревський і В.Б.Антонович (1877–1887), воно позбулось сього офіційного характеру і стало досить нейтральною, навіть з українським ухилом ареною “місцевої історії”. Але як товариство “при університеті”, при загальнім більш ніж неприязнім для українства офіційним університетським напрямі, воно не могло витримати такого курсу, навіть в формах дуже академічних, пильно обтрушених з усякої “політики”¹.

Перехід історичного місячника “Киевская старина” в фактичне розпорядження Київської громади (з р. 1888) на 20 літ зробило його дійсним громадським центром українських наукових студій. Заходи коло заснування на місці закритого в 1876 р. Відділу Географ[ічного] товариства якогось товариства з більш широкою програмою і менш офіційним характером, ніж тодішнє Історичне товариство [ім.] Нестора [Літописця], не знаходили спочуття в урядових кругах, і гурткові “Киевской старины” волею-неволею доводилося виконувати завдання української наукової установи, науково-дослідчого осередку, аж до заснування Укр[аїнського] наукового товариства. Я відзначив свого часу, що ідея сього товариства була висунена його ініціаторами в 1906 р. для того, щоб на його плечі переложити з плечей “Старої громади” видання українознавчого органу (з “Киевской старины”, перехрещеної в р. 1907 на “Україну”). Але взяла гору та частина українського громадянства, яка в Укр[аїнському] товаристві бажала не продовження гуртка “Киев[ской] старины”, не популярного малоросійства для вжитку українців і малоросів зарівно, а справжньої науково-дослідчої роботи у властивім значінні — в змісті, і вповні української — в формі. І так громадянство знову вщерть підійшло до проблеми української академії наук, котру й осягнуло десять літ пізніше.

Начеркнувши, таким чином, в самих коротких і загальних рисах ті ступні, котрими українське громадянство наближалось до здійснення своєї академії наук, перейду до головніших моментів, зв’язаних з старою Київською академією, заснованою три століття перед тим.

¹ Про се в статтях В.І.Щербини, Ф.Я.Савченка, Г.П.Житецького в “Україні”, 1929, [кн.] I*.

За сі три століття вона пережила кілька різних стадій існування. Звичайно в ходячих уявленнях раніші стадії покриваються останньою — коли се була “духовна академія”: суто церковна, теологічна школа, обрахована головно на дітей церковників і призначена на те, щоб виготовляти освічених духовних, церковників-таки, на вищі церковні посади. Але такою вона стала тільки від 1819 року. Перед тим вона була школою — в своїх замірах принаймні — характеру загальноосвітнього. Перше ніж достати спеціально-церковний характер, вона протягом кількох десятиліть була предметом різних планів, проб і реформ, які мали метою перевести її з тої похилої площі, котрою вона котилась від загальноосвітніх вимог громадянства, в бік чисто церковного вжитку, на рейки цивільної, світської загальної освіти.

Після того як тодішня Росія зреалізувала кілька типів такої цивільної школи, від Петербурзької академічної гімназії і шляхетського кадетського корпусу почавши, Київська академія перестала задовольняти соціальні верхи України: вони потребували школи, більше приладженої до вимог сучасного життя, соціальної і службової кар'єри. В своїх наказах депутатам до Комісії уложенія 1767 р. українське шляхетство признає Київську академію “недостаточною к большему просвещению разума человеческого и к получению других нужных для службы государственной и к пользе всеобщей наук”. Перед тим, в першій половині XVIII в. було зовсім інакше. Академія вважалася великим огнищем освіти, що обслуговувала всю Російську імперію — Східну Європу і Північну Азію з одної сторони, українські й білоруські закордонні землі й православні краї Балканські з другої, — при тім освіти загальної. “Київська академія мала завсіди сю славу, що з неї, як з тих преславних Атен (Афин), вся Росія черпала як з джерела премудрости, і всі свої новозасновані шкільні колонії з неї напоїла й виростила”, — писав в 1739 р. оден з вихованців Академії, організатор смоленських шкіл Гедеон Вишневський київському митрополитові Рафаїлові Заборовському.

Писав духовний до духовного, в аспекті освіти теологічної, церковної. Але що ся освіта тоді мислилася заразом як освіта загальна, свідоцтво тому дав кілька літ перед тим (1729 [р.]) гетьман Данило Апостол у своїм звінім універсалі, потверджуючи маєтності братського монастиря “респектуючи на колегіум Кієво-Могилянскую Братскую, всему отечеству нашему благопотребную, где малороссійскіи сини и прочіи в науках свободных имеют наставленіе и оттоль подпору церкви православной и отчизни належающую происходят”.

В реєстрах студентів сього часу — коли їх число переходило часто за тисячу, доходило до двох, справді сини старшинські, козачі, міщанські тоді навіть переважали числом дітей церковників і шукали в Академії не підготовки до церковної кар'єри, а освіти загальної, “в свободных науках”, як висловлюється Апостол. А щодо репутації Академії позволю собі ще навести звісне прохання “підданого Венеціанської республіки” Константина Секура, що в 1743 р. просив митрополита прийняти його до Академії, тому

що він з тим приїхав до Києва: він в своїх сторонах від мешканців о[строва] Занте дістав певні відомості (известился), що “Киевская академия благополучно разным учением процветает”. До середини XVIII в. се академічне “ученіє” твердо вважалось за достатнє для культурної людини, і ще в 1760-х роках, коли пішли перші серйозні балачки на тему приноворення Академії для нової системи освіти і заміни її на університет, патрони-керівники Академії пробували збути сі завваження покликаннями на те, що Академію зложено на взір європейських шкіл і було б шкода її калічити, потрапляючи хвилевим вимогам часу. “Если Киевской академии нарушить порядок, во всей Европе учрежденный, а учинить новоманерной, то академия Киевская в рассуждении порядка, во всех европейских училищах принятого, будет некоторое странное чучело, кое и в ведомостях вскорости написано будет” (до газет попаде)¹.

При самім заснуванні Братської школи — пізнішої Академії — мались на увазі не тільки церковні потреби, але й інтереси загальної освіти, інтереси суспільства. Організатори київської школи — вихованці львівської, тямилі се гасло, під котрим організувалася нова українська школа: звільнити своє громадянство від необхідності посилати молодь до чужих шкіл, з небезпекою чужовірного впливу, — “ижбы пиючи в чужих студницах воды наук иноязыческих веры своей не отпадали, за чим праве и всенародное сгинение (повний упадок національного життя) барзо близко ходит”². Нова школа повинна була відповідати сучасним західним типам, в їх польських варіантах, щоб витримувати з ними конкуренцію і давати змогу своїй молоді отримувати у себе потрібну їм освіту, не звертаючись до сих “иноязыческих” шкіл, і перші начерки програми львівської школи досить ясно виявляють сю тенденцію: дати школу “свобідних наук”, дещо змінену відповідно національним умовам українського життя, його культурним і церковним традиціям. Її програма приблизно відповідає схоластичному “тривіуму” з трохи спрощеним “квадривіумом”; се мала бути “гімназія” в тодішнім розумінні, яка мала дати повну літературну освіту з деякими фрагментами реального знання, мінімального і убогого з теперішнього становища, але достатнього для тодішнього погляду, що вимагав передусім літературного вишколення — втаємничення в секрети граматики, шітики, риторики і діалектики³.

Коли здійснення сього плану явно стало не під силу Львівському братству, його вихованці заходились організувати за сими ж принципами школу в Києві, під фірмою братства Київського. Так само, як і львівська, вона ставила своїм завданням бути школою “свобідних наук”, потрібних куль-

¹ Про се див. в працях Вишневецького “Киевская академия в первой половине XVIII столетия”; Серебренникова “Киевская академия со второй половины XVIII в.”; Петрова вступні статті до збірки “Акты и документы к истории Киевск[ой] академии”; Титова “Стара вища освіта на Україні”*.

² Послание Львовского братства 1608 р. — “Архив Ю[го]-З[ападной] Р[оссии]”, [ч.] I, XII т., ч. 12*.

³ Див. про се в VII т. “Історії України[-Руси]”, с. 584–588*.

турній людині. Коли противники старались загнати її в вузьку сферу чисто церковної, слов'янської і грецької письменності і відмовляли їй права вчити своїх "студентів" словесності польської і латинської, її оборонці мотивували потребу такої ширшої програми вимогами сучасного громадського життя. — "Вчися, кажуть, по-грецьки, а не по-латинськи!* Добра рада, але більше для Греції, ніж для Польщі, де найбільше латинська мова вживання", — іронізував кол[ишній] ректор київської школи в своїй апології. — "Поїде неборак русин на трибунал, на сойм, на соймик, до суду гродського або земського — "без латини плати вини". Грецька мова до справ церковних, але до справ публічних латинська. Кажуть: нехай русин вчиться у латинників! Добрий з тебе пташок, кажеш нам у чужих хліба просити, коли можемо його й у себе мати подостатком"¹.

А звісний "Літос"* київського академічного гурту десять літ пізніше так розвивав сю тезу: "Грецьку і слов'янську мову Русь мусить вивчати для справ віри, але для політики їх не досить, треба вміти мову польську і латинську. В польській державі латина наче природня мова, нею користуються не тільки в костелі, але і перед королем, в сенаті, в посольській палаті, в судах, трибуналах, взагалі в публічних справах. Тому русини, крім мови грецької, слов'янської й польської, мусять уміти й латину, аби бути людьми просвіченими, а не простаками — в справах громадських, так само як і відповідаючи в питаннях віри".

Головним завданням київської школи — літературно вишколити молодь, навчити писати, говорити, дискутувати мовою українською, польською, латинською. Науки богословські довгий час навіть не входили в офіціальну програму братської "колегії", або "гімназії": польський уряд відмовляв їй прав академії як вищої школи, офіціально вона не могла йти далі "наук філософічних" — діалектики і логіки. Тільки з тим як Київ вийшов цілком з меж Польської Речі Посполитої, братська колегія завела у себе богословський курс і стала претендувати на титул "академії" — формально признаний за нею царською грамотою 1701 року.

До того часу академія в Києві існувала без академічного титулу, і се треба сказати, що сама школа, навчальна установа, була тільки одною частиною, чи функцією, київського академічного осередку. Академія в розумінні згромадження найвище кваліфікованих наукових сил була деінде — в Печерських монастирі — найбагатіший, найгоїніш обдарований українській установі того часу, що могла забезпечити науковим силам можливість безжурного заняття наукою, давала в їх розпорядження бібліотеку, друкарню, рисовників і граверів. Перший організатор київського наукового осередку — печерський ігумен Єлисей Плетенецький, котрому належить слава відродження Києва як культурного центру по довгим повнім упадку і занедбанню, за словами його наступника, — прикладав усі зусилля, щоб по-

¹ Exegesis to iest danie sprawy o szkołach kiiowskich i winnickich, 1635.

стягати сюди з різних місць — передусім з Галичини, звідки сам походив, а також і з балканських країв “учених людей, науки любячих”, “іскусних дідаскалов і ієрокіриків, то єсть проповідників слова Божого церковного”, “приспособляв і затримував, виховання їх станові й повинності пристойное й довольное давав”, щоб забезпечити “познання різних діалектів і виразумлення письма Божого”. І дійсно, протягом другого і третього десятиліття XVII в. він зумів зібрати в Києві поважний гурт наукових і літературних сил, що зайняли різні церковні позиції, опираючись як о свій головний осередок о Печерський монастир. Київське братство, засноване в 1615 р., було експозитурою сього печерського гуртка, що під охороною козацтва, під фірмою шляхти — як єдиної політично-правомочної верстви, мала взяти на себе охорону церковних і національних інтересів Руси, і на нього положено функцію виховування і навчання молоді. Під проводом делегованих на се освічених печерських ченців, що утворили братський монастир, організовано братську школу — бо в мурах Печерського монастиря її фундувати, видно, було незручно. Могила на становищі печерського архимандрита попробував був протиставити братській школі окрему лаврську, але мусив зріктися свого плану і злити свою школу з братською, яка зісталась і далі в тіснім зв’язку з митрополією і Печерською лаврою.

Але в ширшій розумінні весь єрархічний Київ, і навіть його світська інтелігенція — переважно вихованці братської школи, її бувші професори, ректори і т. д. творили київську академію, або “Київський Атенеї”, як він себе називав. Ректор Братської колегії, пізніш Академії, вибирався всією отсею київською інтелігенцією і затверджувався митрополитом. Братська бурса утримувалася жертвами всеї київської людності, яка хоч і гірко нарікала на “несфорність” сеї братської громади, з другого боку, була дуже пишна з такого просвітнього огнища, котре їй доводилось утримувати. До половини XVIII в., як вище було сказано, сеї “Київський Атенеї” — учене духовенство, світське і чернецьке, що заповняло київські монастирі й парафії, заправляло “академією”-школою і лаврською друкарнею, вважало себе і вважалось справді культурним центром Європейського Сходу і пишалось як своїм ділом усею його шкільною і культурною мережею — колоніями “Київських Атен”.

Який би не був, на наш нинішній погляд, низький, відсталий науковий рівень сеї старої Київської академії в ширшій розумінні слова, вплив його на культурне життя тодішнє був великий, і як культурний осередок свого часу і культурна база пізнішого культурного життя вона варта всякої уваги і наукового досліду в зв’язку з соціальними і культурними течіями свого часу.

Сеї відновлений київський академічний осередок XVII віку був продуктом українського відродження, що піднялося в Зах[ідній] Україні в XVI в. Різні відгомони західних інтелектуальних і соціальних рухів XIV—XV в.

підготували його, але зійшло воно, кінець кінцем, на дріжджах реформації. Зріст західноукраїнських міст, викликаний першими успіхами торговельного капіталізму, утворив ту соціальну верству, котра могла сприяти і використати сі відродженчеські гасла. А коли непережитий іще феодализм Польщі перетяв її дороги розвитку в західноукраїнських містах, носії сих гасел в вигляді галицької інтелігенції, церковної переважно, на початку XVII в. перенесли їх до старого наддніпрянського культурного центру — Києва, і за помічню нових культурних засобів почали оживляти його культурні й історичні традиції, під протекторатом козацтва, що виступало в сей мент оборонцем українського міщанства від натисків польських магнатів.

В дальшій процесі силою історичної діалектики козацтво стало підґрунтям для української панської верстви, що вступила в сліди польського феодализма, — але в періоді своєї формації, в першій половині XVII в., козачина виступає виразно протектором українського міщанства, його національних і культурних інтересів, і віддаючи під її протекторат інтереси церкви, школи, книжності, провідники сього відродженчеського руху утворюють інтересну теорію козацтва як продовження чи відродження славної київської дружини, наступників Київського князівства в його релігійній і культурній місії. — “Се ж бо те плем’я славного народу руського, з насіння Яфетового, що воювало Грецьке цїсарство Чорним морем і сухопуттю. Се ж вони за Володимира, святого монарха руського, воювали Грецію, Македонію, Іллірик. Се ж їх предки разом з Володимиром хрестилися, віру християнську приймали”, і тепер будують церкви і монастирі, боронять інтересів християнства, визволяють невольників, пильнують, щоб міщани і духовенство заховувало віру і обряд в чистоті.

Се було досить своєчасно тоді, коли до решти вимирали і польщились старі українські роди, що виводили себе від княжих і боярських династій Старої Русі і вважали своїм обов’язком підтримувати її традиції. Носії відродження відкликувались до сих традицій колишнього княжого і боярського меценатства над книгою і церквою, ставили їх в приклад сучасному громадянству і підіймали в нім повагу до своєї національності, віри і культури сими пригадками колишнього блиску і слави. Автор “Перестороги” нагадує*, що Русь колись ішла попереду Польщі в сій сфері: вона на чверть століття скорше, ніж Польща, запровадила у себе християнство, її князі наповнили її церквами і монастирями, творами мистецтва, “книг великое множество язиком словенським нанесли”, і тільки недостача організованого шкільництва дала змогу розпорозитися сьому колишньому культурному багатству. Організацією школи треба виправити сей недогляд і відреставрувати се колишнє культурне процвітання. Копистенський в своїй “Палінодії”* наводить літописну записку про Ярославове книголюбство, списування і перекладання книг¹. В своїй присвяті кн[язю] Четвертинському

¹ З “Животов святых месяца ноемврия 4 дня”, себто з Міней — де під 4 листопадом значилося “священне св. Софие Єфремом митрополитом”.

видання “Бесід Іоанна Златоустого”* він порівнює видання сеї книги з старих запасів староруської книжності з біблійним епізодом віднайдення в єрусалимському храмі Мойсеєвого закону за царя Йосії і його проголошення народіві.

Так в уяві тодішнього київського академічного гуртка зв’язувалася нова культурна праця: робота сеї безтитульної київської академії XVII віку з культурним рухом старшого київського осередку, що по аналогії з західною “Академією Карла Великого” з повним правом може назватися “Академією Ярослава” — старшою і першою в ряді академій Києва.

Нагадую сей текст найстаршої київської літописі — нагадуваний 300 літ тому Копистенським в науку тодішньому громадянству:

“Заложи Ярослав город (Кыев). У негоже града суть Златая врата. Заложи же и церковь святыя Софья, митрополью, и посемь церковь на Золотых воротех святыя Богородици Благовещенье. По семь святого Георгия монастырь и святыя Ирины. И при семь нача вера хрестыянська плодиди ся и расширяти ся, и черноризьци почаша множити ся, а монастыреве починаху быти. И бе Ярослав любя церковныя уставы, попы любяше повелику, излиха же черноризьце, и книгам прилежа и почитая я часто в нощи и во дне. И собра писце иногы и прекладаше (с ними) от грек на словенское писмо. И списаша книги многы, имиже поучающе ся вернии людье наслажають ся ученья божественнаго.

Якоже бо се некто землю разореть, другой же насеетъ, ини же пожинають и ядятъ пищу безскудну, тако и съ. Отець бо его Володимер землю взора и умягчи — рекше крещеньем просветив, съ же насея книжными словесы сердца верных людей, а мы пожинаем ученье приемлюще книжное. Велика бо бываетъ полза от ученье книжного” (наступає похвала книгам — де автор між іншими дає поняття, які передусім книги він розуміє під тим книжним ученієм: “пророческіе беседы, евангельская ученья и апостолская, житья святых отецъ”).

“Ярослав же сей, якоже рекохом, любим бе книгам, и многы написав положи в святей Софьи, церкви, юже созда сам, украси ю златомъ и серебромъ и сосуды церковными, в нейже обычныя песни Богу вздають в годы обычныя”.

Невважаючи на жалюгідний лаконізм сеї єдиної в своїм роді записі і незалежно від питання про літературні взірці, які міг її автор мати в пам’яті, пишучи се, — ми знаходимо в ній отсі категоричні і, з огляду на час написання, вповні достовірні вказівки:

що Ярослав, фундуючи нову київську катедру Св. Софії в 1030-х роках, заложив в ній також чималу бібліотеку;

що він згромадив в зв’язку з сим немало книжних людей, які не тільки переписували, але й перекладали з грецького на слов’янську мову;

що він сам брав участь в сій роботі, себто в виборі книг для перекладу, сам читав сі переклади, віддаючи сим заняттям багато часу.

На превеликий жаль, ні автор сеї записі, ні інші автори не дали нам імен з сього книжного гурту, ні одного з творів оригінальних і перекладних, що вийшов з нього, ні тої політичної й ідеологічної обстанови, в якій сей гурт формувався, жив і розвивався. В сім наше слабше становище супротив сеї академії Ярослава XI в. в порівнянні з академією Карла Вел[икого] VIII—IX століття.

При всій бідності фактичного змісту отсих десятиліть князювання Ярослава, в них відчувається велика змістовність — наявність певних ідеологічних і політичних течій, незвісних нам ближче. Що значило се утворення нової катедри в Києві на місці старої Володимирової? Чому тільки тепер з'являються в Києві митрополити? Що привело до фактичного напруження і політичного розриву з Візантією? Які причини утворили сей буйний розцвіт аскетизму, котрого огнищем став заснований в сім часі Печерський монастир? В чім виявилась освітня й літературна праця Ярославової академії?

За недостатчею ясних свідчень про неї наших джерел дослідники мусили звернутися до здогадів і гіпотез. Пок[ійний] Шахматов поставив дуже правдоподібну гіпотезу, що з заснуванням нової митрополитичої катедри при Св. Софії положено початок Київській літописі — найстаршій редакції того літописного корпусу, що ми тепер маємо. Ак[адемiк] Істрiн, постулюючи київське походження цілої низки перекладів на слов'янське — як хроніки Георгія Сінкела і Георгія Амартола, "Історія Юдейської війни" Йосифа Флавія, "Християнська топографія" Козьми Індикоплова, "Александрія", "Откровеніє Методія Патарського", "Повість про премудрого Акира" і т. ін., зв'язує ці переклади і перерібки з діяльністю Ярославового книжного гуртка. Ак[адемiк] Нікольський, підчеркуючи відмінність більш оптимістичних, гуманних і ліберальних настроїв старшого християнства — Володимирової доби, від пізнішого понурого аскетизму, виплеканого Печерським монастирем, клав сей перелом на Ярославові часи, а проф. Присьолов, прилучаючися до сього погляду, поставив свою теорію, що Володимирове християнство було походження західноболгарського, охридського, і тільки в 1030-х роках ся єрархія охридського походження була заступлена царгородською, що дала новий напрям й ідеології, й життю. Проф. Сичов, аналізуючи останки старої катедри Богородиці Десятинної і порівнюючи їх з Софійською, з свого боку, в аспекті мистецтв приєднується до сеї теорії зв'язків Володимирової культури й мистецтва з Зах[ідною] Болгарією і Солунем як її культурним огнищем, тимчасом як Ярославова доба зв'язалася з Царгородом, і т. д.¹

¹ Дещо з сеї літератури: Шахматова "Разыскания о древнейших русских летописных сводах", 1908; Никольского "О древнерусском христианстве". — "Рус[ская] мысль", 1913, [кн.] VI; Приселкова "Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X—XII в.", 1913, його ж "Борьба двух мировоззрений". — Зб[ірник] "Россия и Запад", 1923; Истрина "Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе", [т.] II, 1922, його ж "Очерк истории древнерусской литературы", 1922 і "Замечания о начале русского летописи"

Все се поки що більше здогади, але нема сумніву, що працюючи в сім напрямі, вдасться знайти багато і досить твердої і певної правди, що освітить нам зміст і значіння сеї доби, і спеціальніше — Ярославової академії.

Найприкріше, що ми так мало знаємо її людей. Одна тільки постать вирисовується перед нами скільки-небудь певно — се Іларіон пресвітер, пізніший митрополит. Більше якось не шукалось. Але можна б. В голові крутяться різні ймення.

Передусім з самої княжої родини. Не буду говорити про старших — але Святослав, що пізніш документально засвідчив своє книголюб'є? В останніх роках життя батька він був уже цілком сформованою людиною — родився в 1027 році, значить і в софійській “академії” міг себе проявляти.

Молодший від нього на 3 роки Всеволод, чоловік “цариці грекині”, що “изумеяше 5 язык”, — так само.

З ерархії — скажім, митрополит Феопемпт, котрого вважають тепер за першого митрополита-грека і припускають, що то він привіз з собою транспорт грецької літератури і грецьких учених богословів і книжників. Мусила се бути визначна постать в академії.

Чернець Яков, автор “Пам'яті і Похвали Володимиру” — розуміється, постать неясна, але дуже можливо, що в цім маємо людину з тої ж академії.

Остромир-Йосиф, фундатор звісної Євангелії 1057 р., був майже безсумнівно боярином київським (новгородським посадником, призначеним з Києва); “Остромирова Євангелія” була виготовлена правдоподібно в Києві, її писар діякон Григорій був правдоподібно одним з видатних каліграфів Ярославової академії, так само як і мініатюрист-ілюмінатор, що ілюстрував Євангелію.

Кодифікатори “Руської Правди” тисяцький Коснячко, Микифор Киянин й ін., що трудилися над сим ділом по смерті Ярослава, — може, й вони були чимсь більшим, ніж простими адміністраторами і суддями?

Я навів сих кілька осіб та ймень більше для прикладу. Напруживши увагу, я певен, удасться вияснити чимало людей, причасних до сеї академії, — назвати поіменно або як авторів того чи іншого діла. З тим і фізіономія сеї Ярославової академії, і діло, нею зроблене, стане ясніш, багато ясніш, ніж се ми тепер уявляємо: буде можна докладніш вказати, що внесла вона в тодішнє життя, яка була її роля в культурнім процесі приєднання Східної Європи до огнищ Середземної цивілізації і об'єднання східноєвропейської людності: тутешніх етнічних груп і територій в культурно-національних формаціях. Одначе і тепер ми знаємо, розуміємо і оцінюємо, думаю, правильно значіння для східноєвропейської (і в дальших наслідках — для

сания”, 1923–1924. — “Изв[естия] отд[еления] рус[ского] языка [и словесности]”, т. 26 и 27; Сычева “Древнейший фрагмент русско-византийской живописи”, 1928. — “Seminarium Kondakovianum”, [т.] II). Дещо до сеї теми в нинішнім збірнику, в статтях проф. Макаренка і проф. Кудрявцева*.

євразійської) цивілізації цього століття, що розпочинається організаційними заходами Володимира і продовжується до усталення нового політичного ладу на княжих сходах кінця XI віку. В центрі його — Київська академія доби Ярослава з “Словом” Іларіона, “Руською Правдою”, Св. Софією і т. д. Явище всесвітнього порядку, варте глибокої уваги і всебічного дослідження.

Такі сі визначні, вузлові академічні пункти в історії українського життя і ширше — східноєвропейської й євразійської цивілізації, що висуває на екран дослідника і просто оглядача культурного процесу ювілей нашої Української академії наук, велячи спинитися з увагою над перипетіями цього процесу — його наростаннями і опаданнями, і над ролю Києва як великого історичного огнища, що громадило економічні засоби, соціальні і культурні сили і, акумулюючи їх працю, стільки разів зарядало сею культурною і суспільною творчою енергією широкі простори і багатоміліонні маси України, Східної Європи і Євразії.

ством. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П.Чубинским: В 7 т. — Т. 4: Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны / Под наблюдением Н.И.Костомарова. — СПб., 1877. — XXX, 715, 45 с.

Три академії

Перша публікація: Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. — Зб. 1. — К.: Держвидав України, 1930 (1931). — С. 2–14. На шмуцтитулі — назва статті і підпис: *Академік Михайло Грушевський*. Дата не зазначена.

Два машинописні примірники на лінованому папері зберігаються в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 14854. — 38 арк.). Надруковані через відпрацьовану друкарську стрічку перший машинописний примірник читається гірше за другий примірник, надрукований через копіювальний папір. На перших сторінках обох примірників (арк. 1 та 20) підпис чорнилом вгорі ліворуч — *Михайло Грушевський*, вгорі праворуч чорнилом позначка “Укр. 1817”, на другому примірнику додаткова позначка вгорі праворуч олівцем “О.Камиш[ан] 25/IV.30 р.”. Обидва примірники з правками й дописками рукою М.Грушевського чорнилом та олівцем, а також друкарськими позначками червоним і простим олівцями.

Передруковано: Український історик: Журнал історії і українознавства. — Нью-Йорк, Торонто, Мюнхен, 1983. — № 2–4 (78–80). — С. 135–148; Вісник Академії наук України. — 1991. — № 11. — С. 89–99; Хроніка—2000: Український культурологічний альманах. — Вип. 72. — К., 2007. — С. 73–89.

Подається за першодруком.

с. 399 Ювілей Всеукраїнської академії наук... — у 1928 р. виповнилось 10 років з часу створення Української академії наук (УАН, перейменована на ВУАН — Всеукраїнську академію наук у 1921 р.) гетьманом П.Скоропадським. 14 листопада 1918 р. він підписав “Закон Української Держави про заснування Української академії наук у м. Києві”, а також затвердив Статут УАН, штати УАН та її установи і наказ по Міністерству народної освіти та мистецтва про призначення перших дванадцяти дійсних членів (академіків) УАН. Наприкінці 1928 р. більшовицькими очільниками УСРР була створена Ювілейна комісія зі святкування ювілею ВУАН, однак дата відзначання весь час відтерміновувалась. Кінець-кінцем, офіційного святкування так і не відбулося.

...Академія наук в Петербурзі, тепер Ленінграді, заснована 1724 р. і востаннє реорганізована р. 1841 через сполучення з т. зв. Російською академією... — у 1724 р. відповідно до указу імператора Петра I була заснована Академія наук та мистецтв, з 1836 р. вона перебрала назву Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук. У 1841 р. на правах 2-го (гуманітарного) відділення до неї була прилучена Російська академія, створена у 1783 р. імператрицею Катериною II та княгинею К.Р.Дашковою.

с. 400 1889 р. в книжці за лютий відновленої “Правди”... з’явилася перша, здається, друкована директива: перетворити львівське Товариство ім.Шевченка в товариство наукове... — український літературно-науковий часопис “Правда” виходив у Львові у 1867–1870 і 1872–1880 роках. Поновлений у 1888 р. з ініціативи О.Кониського (виходив до 1898 р.). Про потребу перетворити Товариство ім.Шевченка на наукове йшлося у статті: [Кониський О. Про потребу реформи Літературного товариства ім.Шевченка на Наукове] // Правда: Місячник політики, науки і письменства. — Львів, 1889. — Т. II. — Вип. V. — Лютий. — С. 305–308.

...писав я в “Україні”, 1925, кн. I, с. 211–213; 1926, [кн.] IV, с. 158–159; тодішню ситуацію змалював проф. Кордуба в “Україні”, 1928, [кн.] V, с. 67 [і] д[алі];

цінні відомості подав останніми часами ак[адемiк] Возняк в "Записках львівських", т. 150, с. 339 [i] д[али]. З приводу опублікованих ним матеріалів друкую кілька зауважень в "Україні", 1930, за місяць березень — йдеться про хронікальну замітку *М.Грушевського* (без підпису) "Всеукраїнська академія наук (ВУАН)" (Україна. — 1925. — Кн. 1–2. — С. 211–221), його ж рецензійну статтю на низку видань НТШ: *Записки НТШ*. — Т. СXXXVIII–СХL: Ювілейний збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття основання, 1873–1923. Праці історично-філософiчної секції / Під ред. І.Крип'якевича. — Львів, 1925. — IV, 335 с.; *Записки НТШ*. — Т. СХLІ–СХLІІІ: Ювілейний збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття основання, 1873–1923. Праці філологічної секції / Під ред. К.Студинського. — Львів, 1925. — IV, 275 с.; *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1923–1925*: Ч. 67–68. — Львів, 1926. — 176 с. (Україна. — 1926. — Кн. 4. — С. 155–159); роботу *М.Кордуби* "Зв'язки Антоновича з Галичиною" (Україна. — 1928. — Кн. 5. — С. 33–78); статтю *М.Возняка* "Ол.Кониський і перші томи "Записок". З додатком його листів до Митр. Дикарева (Записки НТШ. — Т. СL: Ювілейний збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесяти-п'ятиліття основання, 1873–1928. Праці Філологічної та Історично-філософiчної секцій / Під ред. К.Студинського й І.Крип'якевича. — Львів, 1929. — С. 339–390), а також статтю *М.Грушевського* "Ювілей львівських "Записок" і постулату Української академії наук" (Україна. — 1930. — Березень–Квітень. — С. 4–8). У даному томі публікується на с. 413–417.

с. 401...статті в "Україні", 1924, [кн.] IV, с. 180; 1929, [кн.] I, с. 3 [i] д[али] — див.: *Грушевський О.* "Українське наукове товариство в Києві" та "Історична секція при Всеукраїнській академії наук" в рр. 1914–1923 // Україна. — 1924. — Кн. 4. — С. 180–188; *Грушевський М.* Велике діло // Україна. — 1929. — Кн. Січень–Лютий. — С. 3–9 (опубліковано в даному томі на с. 356–364); *Житецький І.* Заходи коло організації історичного товариства в Києві // Там само. — С. 23–30; *Гермайзе О.* Праця Київського Українського наукового товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України // Там само. — С. 31–37; *Різниченко В.* Природничка течія в Українському науковому товаристві в Києві // Там само. — С. 38–41; *Черняхівський О.* Природничо-лікарська і медична секція Українського наукового товариства в Києві // Там само. — С. 42–45.

с. 403...в статтях В.І.Щербини, Ф.Я.Савченка, Г.П.Житецького в "Україні", 1929, [кн.] I — див.: *Щербина В.* Спроби організації наукової історичної праці в Києві у першій половині ХІХ ст. // Україна. — 1929. — Кн. Січень–Лютий. — С. 10–14; *Савченко Ф.* Українське науково-культурне самовизначення 1850–1876 рр. // Там само. — С. 15–22; *Житецький І.* Заходи коло організації історичного товариства в Києві // Там само. — С. 23–30.

с. 405...в працях Вишневецького "Киевская академия в первой половине XVIII столетия"; Серебренникова "Киевская академия со второй половины XVIII в."; Петрова вступні статті до збірки "Акты и документы к истории Киевск[их] академий"; Титова "Стара вища освіта на Україні" — див.: *Вишневецький Д.* Киевская академия в первой половине XVIII столетия (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время). — К.: Типография И.И.Горбунова, 1903. — 371 с.; *Серебренников В.* Киевская Академия с половины XVIII века до преобразования её в 1819 году. — К.: Типография Императорского университета св. Владимира, 1897. — 223 с.; *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отделение II (1721–1795 гг.)* / Авт. введ., примеч. Н.И.Петров. — В 5 т., 6 кн. — К.: Типография И.И.Чоколова, 1904–1908; *Титов Ф.* Стара вища освіта в Київській Україні ХVІ — поч. ХІХ ст. — К.: Друкарня Української академії наук, 1924. — 434 с.

Послание Львовского братства 1608 р. — “Архив Ю[го]-З[ападной] Р[оссии]”, [ч.] I, XII т., ч. 12 — див.: 12. 1608 г. Окружное послание Львовского Ставропигиального братства ко всем православным людям с извещением о претерпеваемых гонениях от поляков и с просьбою о материальной помощи // Архив Юго-Западной России. — Ч. I. — Т. 12: Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигиального братства (продолжение). — К.: Типография Императорского университета св. Владимира, 1904. — С. 526—529.

...в VII т. “Исторії України[-Руси]”, с. 584—588 — див.: “Примітки. 8. Київське культурне і церковне життя перших десятиліть XVII в. і відновленне православної єрархії” у кн.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. VII: Козацькі часи — до р. 1625. — К., Львів, 1909.

с. 406 “Вчися, кажуть, по-грецьки, а не по-латинськи!” — М.Грушевський у власному перекладі подає цитату з надрукованої 1635 р. у Києві у друкарні Києво-Печерської лаври праці Сильвестра Косова (*Kossow Sylwestr. Exegesis, to iest danie sprawy o szkołach kiiewskich i winnickich...*), що була опублікована у виданні: Архив Юго-Западной России. — Ч. I. — Т. VIII. — Вып. I: Памятники литературной полемики православных южноруссов с протестантами и латино-униатами в Юго-Западной Руси за XVI и XVII стол. — К.: Типография Н.Т.Корчак-Новицкого, 1914. — С. 422—447.

А звисний “Літос”... — М.Грушевський у власному перекладі подає цитату з опублікованого у 1644 р. видання: “Lithos abo kamien z procy prawdy Cerkwie swietej prawoslawnej ruskiej...”. Див.: Архив Юго-Западной России. — Ч. I. — Т. IX: Литос, полемическое сочинение, вышедшее из Киево-Печерской типографии в 1644 году. — К.: Типография Г.Т.Корчак-Новицкого, 1893. — 400 с.

с. 408 Автор “Перестороги” нагадує... — йдеться про православний антиуніатський публіцистичний анонімний трактат, написаний близько 1605 р., в якому викладається історія боротьби православних проти католицизму та унії. Твір зберігся у списку, знайденому в архівних матеріалах Львівського братства. Вперше був опублікований Д.Зубрицьким у 1851 р. Див.: № 149: Историко-полемическое исследование о начале в распространении Унии в Литве и Западной Руси и о действиях ее поборников, сочиненное некоторым львовским священником, бывшем на Брестском соборе, в предостережение православным // Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией: В 5 т. — Т. 4: 1588—1632. — СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1851. — С. 203—236. У 1926 р. М.Грушевський пропонував перевидати “Пересторогу” у серії “Історично-літературні пам’ятки” Археографічної комісії ВУАН. Цей проект зреалізований не був.

Копистенський в своїй “Палінодії”... — полемічний трактат “Палінодія” написаний Захарією Копистенським у 1621—1622 рр. Опублікований: Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией: В 39 т. — Т. IV: Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Кн. 1. — СПб., 1878. — Ст. 313—1200.

с. 408—409 В своїй присвяті кн[язю] Четвертинському видання “Бесід Іоанна Златоустого”... — йдеться про твір Захарії Копистенського “Присвята князю Степану Яковичу Святополк-Четвертинському”, що став передмовою до видання друкарні Києво-Печерської лаври “Бесіди св. Іоанна Златоустого на 14 послань Св. Ап. Павла”, що вийшло у 1623 р. М.Грушевський далі цитує та коментує цю присвяту.

с. 410—411 Дещо з сеї літератури: Шахматова “Разыскания о древнейших русских летописных сводах”, 1908; Никольского “О древнерусском христианстве”. — “Русская мысль”, 1913, [кн.] VI; Приселкова “Очерки по церковно-политической

истории Киевской Руси X—XII в.”, 1913, його ж “Борьба двух мировоззрений”. — Зб[ірник] “Россия и Запад”, 1923; Истрина “Хроника Георгия Амартола в древнем славянонорусском переводе”, [т.] II, 1922, його ж “Очерк истории древнерусской литературы”, 1922 і “Замечания о начале русского летописания”, 1923—1924. — “Изв[естия] отд[еления] рус[ского] языка [и словесности]”, т. 26 и 27; Сычева “Древнейший фрагмент русско-византийской живописи”, 1928. — “Seminarium Kondakovianum”, [т.] II). Дещо до сеї теми в нинішнім збірнику, в статтях проф. Макаренка і проф. Кудрявцева — див.: Шахматов А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — СПб.: Типография М.А.Александрова, 1908. — XX, 687 с.; Никольский Н.К. О древнерусском христианстве // Русская мысль. — 1913. — Кн. VI. — С. 1—23; Присёлков М.Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X—XII вв. — СПб.: Типография М.М.Стасюлевича, 1913. — XV, 414 с.; Його ж. Борьба двух мировоззрений // Россия и Запад: Исторические очерки под. ред. А.И.Заозерского. — Т. 1. — Петроград, 1923. — С. 36—56; Истрин В.М. Книги временные и образованные Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянонорусском переводе. Том II: а) Греческий текст “Продолжение Амартола”: б) Исследование. — Петроград: Российская государственная академическая типография, 1922. — XXXI, 454 с.; Його ж. Очерк истории древнерусской литературы домонгольского периода (XI—XIII вв.). — Петроград: Наука и школа, 1922; Його ж. Замечания о начале русского летописания: По поводу исследований А.А.Шахматова в области древнерусской летописи // Известия Отделения русского языка и словесности Российской академии наук. — Кн. XXVI—XXVII. — Петроград, 1923—1924 (окремо надрукована під тим самим заголовком: Ленинград: Российская государственная академическая типография, 1924. — 105 с.); Сычев Н.П. Древнейший фрагмент русско-византийской живописи // Seminarium Kondakovianum. — Т. II. — Prague, 1928. — С. 91—104; Макаренко М. Скульптура й різьбярство Київської Русі передмонгольських часів // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. — Зб. 1. — К.: Держвидав України, 1930 (1931). — С. 97—110; Кудрявцев П. Декілька сторінок із культурної історії давнього Києва // Там само. — С. 113—124.

Ювілей львівських “Записок” і постулату Української академії наук

Перша публікація: Україна. — 1930. — Кн. Березень-квітень. — С. 3—8. Підпис на початку статті: *Акад. Михайло Грушевський*. Дата не зазначена.

Машинопис без підпису та правок зберігається в ІР НБУВ (Ф. X. — Од. зб. 17239. — 7 арк.). На арк. 1 вгорі праворуч червоним чорнилом напис “Укр. 1805”.

Подається за першодруком.

с. 413 Гадка про потребу такої реформи висловлена була тодішнім київським академічним гуртком... в книжці “Правди” за місяць март 1889 року — М. Грушевський помилився з бібліографічним посиланням. Насправді йдеться про публікацію у виданні: Правда: Місячник політики, науки і письменства. — Львів, 1889. — Т. II. — Вип. V. — Лютий. — С. 305—308.

Сеї момент нагадав в одній із ювілейних розвідок сього тому акад. М. Возняк... — йдеться про статтю: *Возняк М.* Ол. Кониський і перші томи “Записок”. З додатком його листів до Митр. Дикарева // Записки НТШ. — Т. CL: Ювілейний збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п’ятдесяти-п’ятиліття основання, 1873—1928. Праці Філологічної та Історично-філософської секцій. — Львів, 1929. — С. 339—390.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
<i>О.Юркова</i> “...ВЕРНУВСЯ НА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ, ДО КИЄВА, СПОДІВАЮЧИСЬ ПОВЕСТИ ІНТЕНСИВНУ НАУКОВУ РОБОТУ...”	V	
ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
П'ятдесят літ “Исторических песен малорусского народа” Антоновича і Драгоманова.	3	428
Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання.	19	432
Костомаров і Новітня Україна. В сорокові роковини	32	435
Впливи чеського національного руху XIV—XV в. в українськiм житті і творчості як проблема досліду. Кілька заміток і дезідерат.	58	438
Місія Драгоманова.	69	440
Ганебні пам'яті	104	446
Апостолові праці	111	448
Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками. ...	137	453
Відродження французької соціологічної школи.	143	454
Порайонне історичне дослідження України і обслідування Київського вузла	151	456
Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості	173	458
В двадцять п'яті роковини смерті Ол.М.Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження	219	464
Історія слов'янських літератур — фікція чи необхідний науковий постулат?	238	469
“Малороссийские песни” Максимовича і століття української наукової праці	244	470
Сто літ українського народництва	260	474
З соціально-національних концепцій Антоновича.	267	476
З публіцистичних писань Костомарова.	288	480
Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища. ...	314	487
Чернігів і Сіверщина в українській історії. Кілька спостережень, здогадів і побажань	335	488
Об'єднання східного слов'янства та плани експансії на Балканах у 1654—1655 роках	351	490
Велике діло	356	497
До історії Переяславської Ради 1654 року	365	499
Сулимине військо в 1654 році.	373	507
Етнографічне діло Костомарова	377	507

Три академії	399	515
Ювілей львівських “Записок” і постулату Української академії наук	413	518
З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою	418	520
Незвісний епізод з життя Дорошенка.	423	522
КОМЕНТАРІ		428
ПОКАЖЧИК ІМЕН		524

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга I

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1924–1930)

Редактор	<i>І.Савлук</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректор	<i>В.Гоменюк</i>

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 48,6. Обл.-вид. арк. 42,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк Державне видавництво “Преса України”
03047 Київ, пр-т Перемоги, 50
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № .

- Грушевський М.С.**
Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —
Т. 10. Кн. I : Серія “Історичні студії та розвідки” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 600 с.
ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

Перша книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки”. У книзі вміщені 28 статей з історії України, української історіографії, соціології та етнології, що були написані визначним українським істориком у 1924—1930 рр. в радянській Україні та опубліковані у виданнях Всеукраїнської академії наук та за кордоном. Статті, надруковані М.Грушевським вперше іноземними мовами, подаються у книзі у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

**УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)**

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)